

ATAORS HA TOIRAS

VAN DE

NIEUWE JAVAANSCHE DRUKLETTERS,

NAAR HET VOORSCHRIFT EN ONDER TOEZIGT VAN

T. RODRBA.

DOGTOR IN DE LETT. EN IN DE GODGEL., HOOGLERRAAR IN DE OOST. LETTERK. EN BESP. WIJSBEG. TE AMSTERDAM, EN LID VAN HET KON. NED. INSTITUUT,

VERVAARDIGD TER LETTERGIETERIJ VAN

JOH. ENSCHEDÉ EN ZONEN

TE HAARLEM.

Reeds in het jaar 1824 was ter lettergieterij der heeren Enschedé te Haarlem, ten dienste van het Hoog-Bestuur van Nederlands Indiën, het Javaansche letterschrift in drukvormen gebragt, vervaardigd naar het ontwerp en onder het toezigt van den heer P. van Vlissingen, aan wien deze taak door het Ministerie van Koloniën was opgedragen. Als eerste proeve beschouwd, had dit werk, waaraan zoo vele moeijelijkheden verbonden waren, inderdaad groote verdiensten. Bij het gebruik er van op Java bleek het echter ook weldra, dat het als eerste proeve toch ook zijne gebreken had; gebreken evenwel, die voor een groot gedeelte niet moeijelijk te verhelpen waren. Reeds in 1828 zijn de noodige maatregelen genomen, om dat gebrekkige te verbeteren en het ontbrekende aantevullen. De in de Javaansche taal zoo uitstekend bedrevene A. D. Cornets de Groot, die in een uitgebreid, aan het Hoog-Bestuur van Java ingediend verslag alle wenschelijke verbeteringen en de verlangde uitbreiding met de meeste naauw-

Digitized by Google

keu-

keurigheid opgaf; de heer J. F. C. Gericke, afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap op Java, die zich toen reeds eenige jaren lang op het aanleeren der Javaansche taal met den meesten ijver had toegelegd, en die niet alleen bij het verslag van Cornets de Groot nog eenige noodige aanmerkingen voegde, maar vooral ook de noodzakelijkheid aanwees, om in plaats van de bestaande te verbeteren en te vermeerderen, geheel nieuwe drukletters naar een nieuw ontwerp te laten vervaardigen; ook de door zijne geleerdheid in Oost-Indiën zoo beroemde Sultan van Sumanap; voorts de Directeur van 's Lands drukkerij te Batavia, en nog anderen meer, werden met de noodige voorzorg door het Hoog-Bestuur geraadpleegd. Cornets de Groot zelf vertrok met verlof naar Nederland, en nam de taak op zich, om gedurende zijn verblijf in het moederland een verbeterde Javaansche drukkerij te bezorgen. Maar het nog altijd te betreuren vroegtijdig overlijden van dezen zoo veel belovenden jongeling verhinderde de uitvoering. In 1830 werden al de stukken, die de bovengenoemde ingewonnene aanmerkingen en inlichtingen behelsden, door den toenmaligen Luitenant-Gouverneur-Generaal van Nederlands Indiën aan het Ministerie van Koloniën te 's Gravenhage opgezonden, en is tevens de Heer P. P. Roorda van Eysinga, die zich ook met groote vlijt op de Javaansche taal had toegelegd en die toen juist met verlof naar Nederland stond te vertrekken, uitgenoodigd geworden, om in Nederland tot de vervaardiging van een verbeterde Javaansche drukkerij alle noodige hulp te verleenen. Uit hetgeen de heeren Enschedé mij hebben medegedeeld, is mij gebleken, met welk een ijver genoemde heer, die thans het hoogleeraarambt in de Oostindische talen aan de militaire Akademie te Breda bekleedt, zich ook van deze taak heeft gekweten, door het ontwerpen van plannen, hetzij ter verbetering van het bestaande, hetzij ter vervaardiging van een geheel nieuw stel Javaansche drukletters.

De omstandigheden des lands, veroorzaakt door den opstand der Belgen, vertraagden een tijd lang de uitvoering. Intusschen besloten de heeren *Enschedé* het werk voor eigen rekening te beginnen, en vervoegden zich ten dien einde, na al de ontvangene inlichtingen en de door den heer *Roorda van Eysinga* hun medegedeelde plannen, ook nog tot den Raden *Saléh*, te 's Gravenhage woonachtig, die als kundig Javaan, en daar-

daarenboven voortreffelijk teekenaar en kunstschilder, al die hulp zou kunnen verleenen, die men nog zou kunnen verlangen. En, waarlijk, dat de uitslag dezer onderneming, waarvan reeds in 1835 een eerste proeve geleverd werd, aan het oordeel van deskundigen, en aan hetgeen door het Hoog-Bestuur op Java verlangd werd, niet genoegzaam heeft kunnen voldoen, dat is noch aan de moeite door den heer Roorda van Eysinga aan dit werk besteed, noch aan de onnavolgbaar sierlijke pen van den Raden Saléh, noch aan de hulpvaardigheid van beiden, noch eindelijk ook aan de bekwaamheid van den stempelsnijder M. Hübner J. Hz. te wijten.

Ter zelfder tijd had zich op Java de behoefte aan een verbeterde Javaansche drukkerij hoe langer hoe meer doen gevoelen; en, vóór dat men dáár van de onderneming der heeren Enschedé of van den uitslag dier onderneming kennis droeg, was de toenmalige Gouverneur-Generaal van Nederlands Indiën, Zijne Excellentie de heer J. C. Baud, thans Staatsraad en Adviseur voor de zaken der Kolonien te 's Gravenhage, met de beide afgevaardigden van het Nederlandsch Bijbelgenootschap op Java overeengekomen, dat de jongste hunner, J. Palm, naar Nederland zou vertrekken, om daar op 's Lands kosten een nieuwe Javaansche drukletter te doen vervaardigen, zóó dat voor deze dienst de afgevaardigden van het Nederlandsch Bijbelgenootschap op Java het vrije gebruik dier drukkerij zouden genieten. In het najaar van 1835 kwam Palm in Nederland aan, vergezeld van een kundigen Javaan, den Raden Pandji Poespô-Wi-Lôgô, van Soerakarta, dien hij op zijne reis had medegenomen, om ook gedurende zijne afwezigheid van Java zijne beoefening der Javaansche taal te kunnen voortzetten. Doch het scheen, als of alle pogingen tot het verkrijgen van een verbeterde Javaansche drukkerij moesten mislukken. Kort na zijne aankomst werd die zoo kundige jonge man, van wien het Bijbelgenootschap zulke goede verwachtingen koesterde, door een doodelijke krankheid aangetast, en reeds in het voorjaar van 1836, vóór dat hij nog een aanvang met het werk had kunnen maken, in het graf gesleept.

Aan den heer *D. J. van Lennep* en den ondergeteekenden, beide leden van het Hoofdbestuur des Bijbelgenootschaps en hoogleeraren aan het Amsterdamsch Athe nae-

naeum, die tot Palm, wien zij voor zijn vertrek naar Java onder hunne beste leerlingen geteld hadden, ook reeds in nadere betrekking stonden, was het door het Hoofdbestuur opgedragen geworden, om over de verrigtingen van Palm hier te lande, zoo veel noodig was, meer bijzonder het toezigt te houden. Daarom dan ook, en uit belangstelling in de zaak, had ik mij, vóór en gedurende de ziekte van Palm, door veelvuldige gesprekken, met het doel van zijne overkomst, met de reeds bestaande Javaansche drukletters, en wat men bij de nieuwe drukkerij veranderd en verbeterd wenschte, zoo goed als mogelijk bekend gemaakt: en, toen ik bij het overlijden van Palm het ten zeerste bejammerde, dat zoo dan die zoo nuttige en heilzame zaak, tot welker eindelijke instandbrenging hij was overgekomen, wederom zou blijven steken, en dat al de zoo groote onkosten, aan zijne opleiding besteed, zoo geheel vruchteloos zouden te niet gaan, kwam de gedachte bij mij op, of ik zelf thans niet in staat zoude zijn, om het werk, wat hem was opgedragen, op te vatten en tot stand te brengen. Na een naauwkeuriger inzage van de Javaansche handschriften en van een afschrift van het boven genoemde aan het Hoog-Bestuur van Nederlands Indiën ingediend verslag van Cornets de Groot, benevens de daarbij gevoegde aanmerkingen van den heer Gericke, en van eenige andere stukken, die mij uit de nalatenschap van Palm verstrekt waren, werd ik in die gedachte hoe langer hoe meer versterkt. Ik was toch zoo met het Javaansche letterschrift en met alles, wat bij een Javaansche drukkerij verlangd kon worden, genoegzaam bekend. Ook voedde ik de hoop, dat de Raden Poespô-Wi-Lôgô na eenig langer verblijf hier te lande, ten minste zoo veel Hollandsch zou leeren, dat ik hem, waar dit noodig zou zijn, zou kunnen raadplegen, of ten minste over de juistheid van de figuur der verschillende letters en schrijfteekens zijne meening zou kunnen vernemen. Voorts kende ik als beoefenaar van Oostersche talen de onderscheidene, meer of min kunstige wijzen, waarop tot hiertoe, zoo buiten als binnen 's lands, verschillend vreemd letterschrift het best en doelmatigst in drukvormen gebragt was geworden. Eindelijk was ik ook in het schrijven en teekenen, voor zoo veel dit tot zulk een werk vereischt wordt, niet geheel en al onbedreven. Ik ontveinsde mij geenzins de vele en groote moeite, die de uitvoering van dit werk bij zoo vele andere bezigheden mij zoude kosten: maar de zucht, om zulk een belangrijk werk toch eindelijk tot stand te brengen,

woog

woog bij mij over, en ik besloot aan mijne medeleden van het Hoofdbestuur des Bijbelgenootschaps mijne meening en gedachten mede te deelen. Toen terstond daarop door het Hoofdbestuur aan het Ministerie van Koloniën was voorgeslagen geworden, om in de plaats van den overledenen *Palm* aan mij dat werk op te dragen, werd ik weldra met het vertrouwen van Zijne Excellentie den Minister vereerd.

Ik heb althans geen moeite en tijd gespaard, om aan dit vertrouwen, zoo veel in mijn vermogen was, te beantwoorden. De groote moeijelijkheid, vooral bij het Javaansche letterschrift, om ook in den druk de juiste evenredigheid der verschillende letters en teekens te bewaren, heb ik trachten te overwinnen, door vooraf van de geheele drukkerij een naauwkeurig berekend plan te ontwerpen, volgens 't welk ieder letter of teeken zijn behoorlijke en evenredige grootte zou kunnen ontvangen, en al de letterstaven in alle mogelijke gevallen juist en net in elkander zouden sluiten. Bij het ontwerpen van dit plan heb ik niet minder het oog gehad op het gemak voor den zetter, inzonderheid om het getal der letterstaven, 't welk bij de reeds bestaande drukkerij 325 bedroeg, zoo veel mogelijk te verminderen, en het is mij gelukt, niettegenstaande de vermeerdering der drukkerij met vele bij de vorige ontbrekende teekens, dat getal met 100 te verminderen. Bij eene grootte der letters, die door te groote kleinheid niet hinderlijk voor het gezigt is, heb ik verder ook gezorgd, dat toch de druk compres genoeg is, om er zelfs uitgebreide boekwerken meê af te drukken, daar er op een goede octavo-pagina thans 22 of 24 regels kunnen gezet worden, terwijl een dergelijke pagina van de vorige drukletters slechts 11 of 12 regels bevatten kon. Voorts heb ik getracht, het staande Javaansche schrift, zoo als dat te Soerakarta en aan het hof van Solo geschreven wordt, en dat over geheel Java voor het beste en fraaiste gehouden wordt, met de meeste naauwkeurigheid in druk terug te geven: en in dit opzigt is mij, zoo als ik gehoopt had, de aanwezigheid van den Raden Poespô-Wi-Lôgô niet weinig van nut geweest, daar ik hem over al de door mij geteekende modellen zorgvuldig tot in alle bijzonderheden naar zijn oordeel gevraagd heb, en ik mij zelven niet voldaan gehouden heb, voordat zij in alles zijn volkomene goedkeuring hadden weggedragen. De vleijende wijze, waarop de beroemde Dr. Horefield van Londen en de heer A. de Wilde,

Wilde, welke beide heeren zich gedurende hun veeljarig verblijf op Java ook met de taal en het schrift der Javanen bekend gemaakt hebben, en inzonderheid de van allen meest bevoegde beoordeelaar, de heer Gericke, bij zijne overkomst in Nederland, hunne goedkeuring over het werk mij hebben te kennen gegeven, maakt, dat ik dezen thans geheel voltooiden arbeid met eenige gerustheid aan Hunne Excellentiën, den heere Minister van Koloniën en den heere Staatsraad Baud, kan aanbieden, in de hoop, dat zoo toch eindelijk aan Hunner Excellentiën zoo edele en in zoo vele opzigten heilzame bedoelingen op eene niet geheel onwaardige wijze voldaan is geworden. De wijze, waarop de reeds boven vermelde, zoo bekwame stempelsnijder der heeren Enschedé, M. Hübner J. Hz., het werk heeft uitgevoerd, zal wel niets te wenschen overlaten, en kan den buitenlander leeren, dat Holland zijn ouden roem in dit vak van nijverheid nog heden weet te handhaven. De ijver en belangeloosheid, waarmeê de heeren Enschedé dit werk behartigd hebben, verdient dan ook den dank van allen, die in het welslagen van deze onderneming belang stellen; inzonderheid van mij, wien daardoor deze arbeid zoo zeer veraangenaamd is geworden.

Amsterdam, den 30^{eten} April 1839.

T. ROORDA.

JAVAANSCHE DRUKLETTERS.

II. Kapitale letters (Haksóró-gĕdé) op den middelregel:

mm of mm, kv, 47, mm en en, 48 en 2, 101, 15, 35.

III. Hulpletters (Pasangan) onder den middelregel:

Vast onder aan de letters te hechten: ;;;;;;;;,en ;;;;om verbonden met (U) en (C) de klankteekens (U) en (C) te vormen.

Vast onder aan hulpletters te hechten, in Kawi: :::

IV. Letters met vaste hulpletters:

$$\mathbf{q}$$
, $\mathbf{q}$

V. Pingkal, en letters en hulpletters met vasten Pingkal:

VI. Letters, hulpletters en Pingkal met Soekoe:

VII. Soekoe-mendoet, en hulpletters en Pingkal met Soekoe-mendoet:

VIII. Tjókró:

IX. Kerret, en hulpletters met Kerret:

X. Getalmerken:

6, 9, 4, 0.

XI. Overige leesteekens:

Het onderteeken Tjerrek: ::::, om de letters U of I, UN en U te vormen.

Boventeekens:

PROEVE:

ក្នុង នៃ ខេត្ត ខេត្ត

